

Sona ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti

**Hüquq fakültəsi Dövlət və hüquq
nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının
magistranı**

HÜQUQYARATMA ANLAYIŞI VƏ NÖVLƏRİ

Açar sözlər: Hüquqyaratma, hüquqyaradıcılıq, təsnifat, Hüquqyaratma növ

Ключевые слова: правотворчество, правообразование, классификация, виды правотворчества.

Keywords : lawmaking, lawmaking, classification, type of lawmaking.

Dövlətin hüquqla bağlı 3 funksiyası var: hüquqyaratma, hüquq tətbiq etmə və hüquq mühafizə funksiyası. Hüquqyaratma əsas funksiyalardan biri olmaqla norma yaratma, dəyişdirmə, ləğv etmə, yəni hüquq normalarının qəbulu, dəyişdirilməsi, ləğvi üzrə dövlətin təşkilati-hüquqi fəaliyyətidir. Hüquq ədəbiyyatında hüquqyaratma anlayışı ilə bağlı bir çox oxşar təriflər var. Məsələn, T.N.Radko qeyd edir: "Hüquqyaratma normativ hüquqi aktların yaradılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi üçün aktiv bir dövlət fəaliyyətidir" (5, 363). Həmçinin L.A. Morozova hesab edir ki, "Hüquqyaratma, dövlətin normativ hüquqi aktların dərc edilməsi, dəyişdirilməsi və ləğvi üzrə fəaliyyəti kimi başa düşülür" (4,301). Ədəbiyyatda hesab olunur ki, bu yanaşmalar hüquqyaratma anlayışını daraldır, çünki bu proses təkcə normativ hüquqi aktların dərc edilməsi ilə bağlı deyil, həm də hüquqi presedentlərin yaradılmasını, tənzimləyici müqavilələrin bağlanmasını və s. əhatə edir (6,318). Bu fikirlərə əsasən hüquqyaratmaya belə anlayış vermək olar: Hüquqyaratma hüquqi aktların yaradılması, dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi, dərc edilməsi üzrə dövlətin iradəsini ifadə edən dövlət orqanlarının, qeyri-dövlət təşkilatlarının, xalqın (ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə) fəaliyyətidir.

Hüquqyaratma və hüquqyaradıcılığı anlayışı fərqli anlayışlardır. Hüquqyaradıcılığı daha geniş anlayışdır və hüquqyaratma hüquqyaradıcılığının hissəsi kimi çıxış edir. Hüquq yaradıcılığı yalnız dövlət tərəfindən normativ aktların qəbulu yolu ilə formalaşdırılmır. Onun formalaşdırılmasında digər - sanksiyalaşdırılmış adətlər, dini ehkamlar, kanonlar, elmi doktrinalar, müqavilələr kimi vasitələr məlumdur ki, onların da hamısı hüququn bütün inkişafı boyu onu bu və ya digər dərəcədə zəngilləşdirməkdə davam edirlər. Hüquqyaradıcılığının əsas elementi hüquqyaratma olaraq qalır ki, onun da əhəmiyyəti ictimai münasibətlər inkişaf etdikcə ölkə daxilində və xaricində hüquqi tənzimləmə sferaları genişləndikcə artır (3,182).

Ümumi (anqlosakson) hüquq sisteminə daxil olan ölkələrdə məhkəmə hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin müstəqil qolu kimi hüquqyaratma fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. bu özlərdə məhkəmə presedenti hüququn əsas mənbəyi hesab edilir və məhkəmə qərarı çıxarılmakən aşağı instansiya məhkəməsinin analoji iş üzrə qərarına əsaslanır. Bəzən məhkəmə qərarları hətta ölkə miqyasında imperativ xarakterə malik olur. Lakin qanunlar və digər normativ aktlar da bu ölkələrdə hüququn mənbəyi kimi əhəmiyyətə malikdir.

Roman-german hüquq sistemində isə məhkəmələr hüquqyaratma fəaliyyətini həyata keçirmir. Məhkəmə təcrübəsinin rolunu qanunun təfsiri (izahı) ilə məhdudlaşdıran roman-german hüquq sistemi ölkələrində belə hesab edilir ki, məhkəmə təcrübəsi, yəni onun praktika fəaliyyəti, heç vaxt hüququn mükəmməl mənbəyi ola bilməz. Lakin məhkəmə presedentinin bir çox hallarda böyük əhəmiyyəti var, məsələn, kazusların aradan qaldırılması.

rılmasında və hüquqda boşluqlarının doldurulmasında, kolliziyaların həllində mühüm rol oynayır. Beləliklə, məhkəmələrin hüquqyaratma fəaliyyəti roman-german hüquq sistemi üçün yox, ingilis-sakson hüquq sisteminin başlıca xüsusiyyəti hesab olunur.

Azərbaycan roman-german hüquq sistemində daxil olan ölkədir. Hüquqyaratma fəaliyyəti hakimiyyətin qanunverici orqanına məxsusdur.

Hüquqyaratmanın subyektə görə 4 növünü göstərə bilərik:

1. Xalq hüquqyaratması - Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 2-ci maddəsinin II hissəsinə görə ümumxalq səsverməsi - referendum Azərbaycan xalqının öz suveren hüququnu bilavasitə həyata keçirməsinin vasitəsidir. Konstitusiyasının 3-cü maddəsinin I hissəsinə görə Azərbaycan xalqı öz hüquqları və mənafeləri ilə bağlı olan hər bir məsələni referendumla həll edə bilər. Xalqın bu hüququ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 3-cü maddəsindən irəli gəlir.

2. Dövlət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti - Hüquqyaratma dövlətin hüquqla bağlı 3 funksiyasından biridir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə əsasən qanunvericilik hakimiyyəti Milli Məclis tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 93-cü maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz səlahiyyətlərinə aid məsələlər üzrə Konstitusiya qanunları, qanunlar və qərarlar qəbul edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə əsasən icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinə mənsubdur. Konstitusiya əsasən qanunlar prezident tərəfindən təsdiq edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 113-cü maddəsində qeyd edilir ki, Prezident fərmanlar, başqa məsələlər barəsində isə sərəncamlar qəbul edir. Konstitusiyasının 120-ci maddəsinə uyğun olaraq Nazirlər Kabineti qərarlar, başqa məsələlər üzrə sərəncamlar qəbul edir. 124-cü maddədə qeyd edilir ki, yerlərdə icra hakimiyyətini yerli icra hakimiyyətlərinin başçıları həyata keçirir (1).

3. Yerli özünü idarə orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti – AR Konstitusiyasının 144-cü maddəsində bələdiyyənin səlahiyyətləri sırasında

bələdiyyənin reqlamentinin təsdiq edilməsi; bələdiyyənin sədrinin və onun müavinlərinin, daimi və başqa komissiyaların seçilməsi; yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsi, yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi; yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi; yerli ekoloji proqramların qəbul və icra edilməsi və s. məsələlər öz əksini tapmışdır. Yerli özünü idarə orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, qanunları, “Bələdiyyələrin statusu haqqında” 2 iyul 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu bələdiyyə reqlamenti ilə tənzimlənir. Bələdiyyə öz iclaslarında ərazisinə aid baxılan məsələlərə dair qərarlar, məsələn, vergilər və ödənişlərlə bağlı qərarlar qəbul edir. Bələdiyyə Konstitusiya ilə təsbit edilmiş səlahiyyətlərini həyata keçirməkdə müstəqildir və onun müstəqilliyi dövlət tərəfindən təmin olunur. Lakin bu heç də bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşlar qarşısında onların məsuliyyətini istisna etmir. Konstitusiyanın həmin maddəsi dövlətə bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət etməsini, bundan başqa, bələdiyyələrin AR Milli Məclisinə hesabat təqdim etmək vəzifəsini həvalə etmişdir (3,188-189).

4. İctimai təşkilatların hüquqyaratma fəaliyyəti - İctimai təşkilatların hüquqyaratma fəaliyyəti qanun əsasında həyata keçirilir. Hüquqyaratma dövlət orqanlarının səlahiyyətinə məxsusdur. Buna görə ancaq dövlət tərəfindən həvalə edildikdə ictimai təşkilatlar bu fəaliyyətlə məşğul ola bilər.

Hüquqyaratma hüquqi aktlar əhəmiyyətinə görə də 2 növə ayrılır: qanun və qanunqüvvəli aktlar.

Qanun - yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan, ali dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən və ya referendum yolu ilə qəbul edilən və daha mühüm ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktdır. Qanun normativ aktların əsas növü olmaqla dövlət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edir (3,168). Qanunlar ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu o deməkdir ki: 1) bütün digər normativ hüquqi aktlar qanunlardan mənbə götürməli və heç vaxt onlara zidd olmamalıdır, digər normativ hüquqi aktla qanun arasında ziddiyyətin varlığında sonuncu üstün

qüvvəyə malikdir; 2) qanunların heç bir digər orqanın təsdiqinə ehtiyacı yoxdur; 3) onu qəbul etmiş orqandan başqa heç kim qanunu ləğv etmək, yaxud dəyişmək hüququna malik deyil (2,171).

Azərbaycan Respublikasında qanun ali nümayəndəli orqan olan hakimiyyətin qanunverici qoluna aid olan Milli Məclis tərəfindən qəbul edilir. Həmçinin qanun referendum (ümüm-xalq səsverməsi) yolu ilə də qəbul edilə bilər. Bu baxımdan qanunlar hüquqi əhəmiyyətinə görə ayrılır :

1. Konstitusiyaya (ən ali hüquqi qüvvəyə malik qanun)

2. Referendumla qəbul olunmuş qanunlar

3. Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanunlar

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 94-cü maddəsinin birinci hissəsinin 2, 3, 4-cü bəndlərində göstərilən məsələlərə dair 83 səs çoxluğu ilə, qalan məsələlərə dair isə 63 səs çoxluğu ilə qanun qəbul edir.

Qanun qüvvəli aktlar: səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən qanun əsasında qəbul edilmiş və qanunun icrasına yönəlmiş aktlardır. Bunlara aşağıdakılar daxildir: 1) AR Prezidentinin fərmanları; 2) AR Nazirlər Kabinetinin qərarları; 3) Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları; 4) Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının normativ xarakterli aktları. Fərmanlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyətinin hüquqi formasıdır. Fərmanlar qanunqüvvəli aktlar

içərisində əsas yer tutur ki, bu da Azərbaycanda prezidentlik institutunun hüquqi təbiətindən irəli gəlir (3,171). Qanun qüvvəli aktlara sırasında yerli qanun qüvvəli aktlar, lokal qanun qüvvəli aktlar, idarənin qanun qüvvəli aktlarını qeyd edə bilər. Ayrı-ayrı idarələrin qanun qüvvəli normativ aktları, bir qayda olaraq, idarədaxili münasibətləri tənzimləyirlər. Yerli qanun qüvvəli aktları ərazi dövlət hakimiyyəti və idarəçiliyi orqanları, yaxud yerli özünüidarə orqanları qəbul edirlər. Lokal qanun qüvvəli aktları müdiriyyət öz daxili problemlərinin həlli üçün qəbul edir. Onlar öz fəaliyyətini yalnız insan kollektivi ilə məhdudlaşdırırlar. Lokal aktlara əmək intizamı, ayrı - ayrı hissələr arasındakı münasibətləri tənzimləyən aktlar və s. aiddir (2,172).

Qanunu qanunqüvvəli aktlardan fərqləndirən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, qanunun qəbul edilməsi AR Milli Məclisinin müstəsna səlahiyyətinə aiddir. O, yalnız qanunvericilik qaydasında və ancaq AR Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilə, dəyişdirilə və ya ləğv oluna bilər. Bu mühüm funksiyanın AR Milli Məclisinin səlahiyyətinə aid edilməsi hüquqyaratma prosesinin sabitləşdirilməsi və qanunçuluq rejiminin möhkəmləndirilməsi zərurətindən irəli gəlir. Qanunu qanunqüvvəli aktlardan fərqləndirən ikinci əlamət ondan ibarətdir ki, qanun ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu o deməkdir ki, AR qanunları Respublikanın bütün ərazisində eyni qüvvədədir, qanunqüvvəli aktlara nisbətən üstün hüquqi qüvvəyə malikdir (3,168).

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2017, 91s.
2. Lazarev V.V. Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi. Bakı, Qanun, 2007, 482 s.
3. Məlikova M. F. Hüquq nəzəriyyəsi. Bakı, Elm və təhsil, 2019, 441 s.
4. Морозова Л. А. Теория государства и права. М.: Норма, 2010, 384 с.
5. Радько Т. Н. Теория государства и права. М.: Проспект, 2009, 744 с.
6. Теория государства и права. Под ред. А. В. Юрковского. Иркутск. Иркутский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры РФ, 2016, 620 s.

Сона Алиева

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ПРАВОТВОРЧЕСТВА
Резюме

В статье рассматриваются разные научные подходы к понятию правотворчества, характеризуются его особенности, а также различные виды правотворчества.

Sona Aliyeva

THE CONCEPT AND TYPES OF LAWMAKING
Summary

The article considers various scientific approaches to the concept of lawmaking, characterizes its features and at the same time discusses the types of lawmaking.